

PORTRET ÎN OGLINDĂ DIN CIOBURI DE POEME

„Timpul vieții noastre se măsoară cu clipa unică, primită în dar și prea grabnic pieritoare”¹.

În 1992, *Scrisori(le) vienezze* erau darul din acest DAR, pe care autorul lor venea să ni-l facă, la rându-i, nouă, cititorilor Domniei Sale, împărțându-ne generos dintr-un mănunchi de trăiri rememorate sub semnul „nostalgiei timpului regăsit”².

O categorie aparte de cititori dăruți – cei pentru care autorul nu era un necunoscut – aveau să trăiască bucuria împlinirii unor așteptări intelectuale (și nu numai) ale filologilor timișoreni și de aiurea, mulți dintre ei discipoli ai profesorului Ștefan Munteanu.

Toți aceștia, cunoscându-l pe dascălul și pe omul de știință, un eminent și împătimit cercetător al științei limbii dar și al meșteșugului artistic verbal, au nutrit, tănuț sau manifest, dorința de a-l citi pe teoretician și ca făuritor de literatură. Aceasta, în primul rând, în numele ideii pe care o vom reda sentențios, după modelul motto-urilor din *Scrisori(le) vienezze*, în formularea lui Vladimir Streinu: „Dacă poezia duce la știința versului, știința versului generează, de asemeni, poezie”³.

La prima vedere, am putea considera că „împărțășirea” evocărilor le-a adus acestor cititori doar beneficiul, deloc neglijabil, al unei îmbogățiri substanțiale în cunoașterea omului Ștefan Munteanu, cu atât mai mult cu cât însuși autorul, citându-l pe Octavian Paler, pe

¹ Ștefan Munteanu, *Scrisori vienezze*, Editura de Vest, Timișoara, 1992, p. 253.

² Ileana Oancea, *Despre noosferă. O construcție a memoriei*, Excelsior Art, Timișoara, 2005.

³ Vladimir Streinu, *Versificația modernă*, Editura pentru Literatură, București, 1966, p. 118.

care-l prețuia în chip deosebit, consideră că „Nu descoperim nimic într-o călătorie, dacă nu descoperim nimic în noi înșine” (p. 121).

Cât de sugestive ne apar, în acest sens, versurile lui Aron Cotruș pentru demersul autorului *Scrisorilor vieneze* și, implicit, pentru ideea foloaselor împărtășirii, în ce-l privește pe cititor!

„O, plecările, plecările, plecările
din toate porturile și din toate gările
pe toate mările, spre toate depărtările,
spre toate țintele și așteptările,
spre marginile lumilor și ale gândului,
spre marginile sufletului meu – flămândului!”⁴
(*O, plecările, plecările...*)

Dar câștigul de care vorbeam nu e unicul pentru cei care îl cunoșteam pe autor. Scrisorile ne-au adus – în plan sentimental – o bucurie specială, legată de înfirmarea – fără puțință de tăgadă – a unei aparențe, anume impresia de distanță, de răceală, pe care le emană personalitatea reținută și sobră a omului și dascălului Ștefan Munteanu.

Sentimentalul reținut, discret, prin apartenența sa la tipul temperamental neexpansiv, dar și, în plan profesional, la tipul clasic de creator logic și echilibrat, adept al migalei (al „zăbovei tihnite”, p. 230), opus aceluia eruptiv și, în consecință, inegal⁵ a ridicat, prin *Scrisorile vieneze*, vălul acestei aparențe. În ciuda eforturilor de a-și pune la adăpost emoțiile sub învelișuri expresive clasice, punându-le constant sub lupa lucidității, uneori necruțătoare⁶, autorul a înclinat, discret, balanța în favoarea bagajului emoțional al călătoriilor sale prin amintiri. De aceea, suntem pe deplin recunoscători aceluia ceas de grație când lingvistul și-a schimbat stiloul, cu care așternuse atâtea roade teoretice fascinante ale gândirii sale, cu pana scriitorului, încetând a mai plăti tribut exclusiv lumii conceptuale. Versurile lui

⁴ *Antologia poeziei românești culte*, Teora, 1998, p. 237.

⁵ Vezi adeziunea la modelul clasic, mărturisită în *Scrisori vieneze* (p. 272).

⁶ „Încerc să fac din starea în care mă aflu obiect de analiză rece” (s. n.), *În loc de meditație*, p. 77.

Ion Barbu ar putea servi omagiului poetic pe care dorim să-l aducem Magistrului:

„Castelul tău de gheață l-am cunoscut, Gândire;
Sub tristele-i arcade mult timp am rătăcit,
De noi răsfrângerii dornic, dar nici o oglindire
În stinsele-i cristale ce-ascunzi, nu mi-a vorbit
Și-n acel fapt de seară, uitându-mă spre Nord
În ceasul când penumbra la orizon descrește
Iar seara întârzie un somnolent acord,
Mi s-a părut că domnul de gheață se topește”⁷
(*Umanizare*)

„Topirea” va fi marcată în *Scrisori vieneze* de „con-topirea” sevelor izvorului meditativ, intelectual, înțeles ca sursă tematică de factură clasică, de largă întindere livrescă (timpul, libertatea, adevărul etc.) cu sevele lirice, izvorâte din „Casa inimii” autorului (beatitudinea inspirată de natură, prietenia, destinul, compasiunea etc.).

Iată un exemplu de vibrație lirică, aparținând primei scrisori vieneze:

„Mă simt cuprins de o stare binecuvântată de adâncă liniște, de ceva unic ce ține de sentimentul unui gen de beatitudine sui-generis, mai degrabă de abandonare, de anihilarea și de absența aproape dureros de vie a oricărei legături senzoriale nemijlocite cu ceea ce e în jurul meu [...] E ceva ce vine parcă din adâncurile neștiute și nesondate ale ființei mele, ceva care mă cheamă și mă proiectează spre în afară, ca să mă aducă, purtat de un val care-și caută țărnul, din nou spre mine. [...] Retrăiesc în aceste clipe, după mulți, foarte mulți ani, un miracol al reîntâlnirii cu ceea ce trăisem, adolescent fiind, într-o altă primăvară de pe alte meleaguri, atât de îndepărtate și rămase atât de apropiate...”⁸

Stabilim, din nou, aici, o corespondență poetică funcționând în chip de ciob de oglindă concavă ce condensează⁹, în cele patru versuri,

⁷ *Antologia poeziei românești culte.*, p. 286.

⁸ Ștefan Munteanu, *Primăvara la Viena, Scrisori vieneze*, op. cit., p. 9-10.

⁹ Corespondența răsfrânge, în același timp, o tușă pregnantă din universul sufletesc al autorului.

vibrarea sufletească a autorului *Scrisorilor vieneze* în fața semnelor de primăvară din peisajul citadin vienez:

„Prinși în duhul înverzirii
prin grădini ne-nsuflețim
Pe măsura-naltă a firii
gândul ni-l desmărginim”¹⁰
(Lucian Blaga, *Focuri de primăvară*)

Drumul de la versurile poetului din Lancrăm la textul scrisorii din Viena este substanțial scurtat chiar de motto-ul acesteia: „Il y a des endroits et des heures où l'on est tellement seul qu'on voit le monde entier”, Jules Renard (p. 7).

Într-una din scrisori, Ștefan Munteanu ne mărturisește: „Valul neobosit al amintirii ne aduce frânturi din drumurile străbătute”¹¹. Autorul a șlefuit și asamblat fiecare frântură printr-o iscusită și laborioasă muncă de construcție arhitectonică de factură clasică: a fixat cadrul, a trasat marginile, a ales – exemplar – motto-urile, a marcat riguros incipitul și finalul fiecărei evocări. Frânturile de amintire au devenit astfel cărămizi ale noului edificiu care, deși ridicat după un principiu creator și organizator clasic, a fost numit de autor „Casa inimii”.¹² Aceasta deoarece Ștefan Munteanu ne-a arătat, în chip convingător, că sub fiecare frântură de amintire cristalizată, se ascunde, cu discreție, palpând, o picătură din fluidul albiei sale sufletești. Am ales să potențăm această valoare prin juxtapunerea frânturilor de amintiri și de poeme, de cristale și de cioburi lirice.

Ne vom opri asupra unui sentiment desprins din „Casa inimii”: compasiunea, ale cărei profunzimi și delicatețe sunt probate de însăși etimologia cuvântului (sentiment puternic, împărțășit). Am ales două amintiri evocate în două scrisori, reprezentând două texte distincte dar unite prin multiple fire, unele interne (identitate tematică; soluții complementare la nivelul mesajului), altele externe (contiguitate

¹⁰ *Antologia poeziei românești culte*, p. 319.

¹¹ *Scrisori vieneze, op. cit.*, p. 265.

¹² *Scrisori vieneze, Întoarcere în timp*, p. 195.

paginală, titluri obținute prin frângerea unei coordonări, cu efect de suspensie dar și, paradoxal, de legătură: *De la Vindobona la oameni din Țara de piatră / ... și de dincolo de Călățele*.

Valul amintirilor scoate la lumină două întâlniri emoționante cu țărani ai locurilor: un spătar moț și un tăietor de lemne din pădurile de lângă Vlădeasa, ambii „locatari” vechi ai „Casei inimii” autorului.

În evocarea întâlnirii din prima scrisoare cu un autentic exponent al „demnității în sărăcie” din „peisajul uman” al Țării Moșilor, autorul reproduce dialogul cu acesta, dialog menit să illustreze, în convergență cu textul cugetării care-l însoțește, două proverbe latinești antinomice: *Homo homini lupus* și *Homo res sacra homini*. Reproducem, la rândune, acest dialog:

„– De unde vii, moșule?”

Bătrînul a ridicat ochii spre mine, lăsându-mă să aștept o vreme răspunsul.

– De la Rîșculița, domnule, dacă ați auzit [...]

– Și unde mergi?

– D-apoi la Cîmpeni.

– Cu marfă de vânzare?

– Ie, că mâine e bulci acolo.

– Și când ai plecat de-acasă?

– D-apoi, înainte de răsăritul soarelui.

Era, dacă nu mă înșel, cam pe la patru după-amiază. Așadar, bătrînul era pe drum de vreo douăsprezece ore.

– Da' câți ani ai, moșule? continuu eu fără milă interogatoriul.

– Am împlinit șaptezeci și unu de ziua lui Ilie proroc.

– Și cu ce preț vrei să vinzi spetele astea? mă interesez eu.

– D-apoi, cum a umbla târgul.

– Dar dacă n-are „să umble” bine? insist eu.

– Dacă nu, m-oi întoarce acasă cu cele ce mi-or prisosi [...]

– Dar de ce n-ai luat cursa de la Brad, moșule? îl întreb îndulcind tonul ca să nu semene a reproș. Îmi răspunde cu un zîmbet ce aduce a nedumerire, vrînd parcă să spună: e așa de greu de înțeles?

– Apoi, domnule dragă, cursa trebuie plătită. Biletul costă zece lei.

– Mai ai însă pînă la Cîmpeni o bucată de drum, adaug repede și inutil, simțindu-mă căzut în încurcătură în fața răspunsului lui.

– Iè. Numa' că asta n-ar fi mare bai. Da' sînt ostenit și o început să mă curme foamea.

– Și nu ți-ai luat merinde de drum cu dumneata, așa-i?

Întrebare nedelicată, recunosc de îndată, dar e prea tîrziu să mi-o pot lua îndărăt.

Răspunsul vine iarăși după o pauză, monosilabic, interjecțional, abia auzit și ambiguu:

– Ei...

Sînt nevoit să mă opresc aici și să mărturisesc, cu jenă, sperînd să nu fiu înțeles greșit, că am scos din sacoșă cîte ceva [...] și i-am oferit partenerului meu de dialog [...]

– Mulțam, domnule...

Așadar, nici „să trăiți”, nici „să vă dea Dumnezeu sănătate” etc., nimic din toate acestea, ci numai „mulțam, domnule...” Adică – scormonesc eu în subtext –: atitudinea mea vag „compasională” a privit-o cu detașare, ca pe un fapt divers și accidental” (p. 222-223).

La prima vedere, dialogul nu pare a purta semne ale unei stări emoționale din partea autorului. De altfel, acesta nu e deloc dispus să ne-o dezvăluie și, cu atât mai puțin, în cazul în care ar face-o, să o îmbrace într-o formulare purtătoare de note patetice. Dimpotrivă, dialogul este „un interogatoriu fără milă”, țăranul – „un simplu partener de dialog”, unele întrebări sunt „nedelicate”, la rigoare, decodabile contextual ca reproșuri.

Tortura inchizitorială ia sfârșit la momentul oferirii „îmbucăturii”, gest purtător, fără echivoc, al semnului compasiunii.

În realitate, pe tot parcursul dialogului, cel mai „torturat” e autorul, aflat mereu în mare cumpănă în fața impresionantei „demnități în suferință” a interlocutorului său.

Frământarea sa, hrănită de o profundă compasiune, e zăgăzuită, din interior, de resortul temperamental pe care l-am definit anterior, iar din exterior, de platoșa demnității moțului. Perseverența în chestionarea acestuia este – credem noi – expresia neputinței autorului de a curma tirul întrebărilor, neputință hrănită tocmai de compasiunea sa crescândă.

De la dialog, se trece într-un registru meditativ, unde scena demnității care a produs tulburarea disimulată a autorului este prelucrată „la rece” pentru ca apoi, la acel moment de grație al „topirii” lăuntrice, emoția să răzbată într-un registru liric¹³ de mare sensibilitate. Vocea de gheață a judecății critice încetează, făcând loc glasului (în surdină) al vibrației sufletești în fața demnității. Trecerea de la un registru la altul, adevărată schimbare de „ștafetă” discursivă, se săvârșește pe puntea lină a analogicului, garant statornic al echilibrării cumpenei afective¹⁴.

„Ceea ce-mi stăruia în minte era demnitatea în sărăcie (cum să-i zic altfel?) a unui om care nu coboară nici în umilință din cauza condiției lui, nici nu se îndârjește revoltându-se împotriva ei [...] această stare nu este un alt nume dat resemnării placide și inconștiente, ci expresia unui anumit mod de a fi și de a concepe existența ca ceva în sine, dincolo de pragul așteptat al unor schimbări posibile și în absența lor. *E ca și cum navigînd pe apele oceanului ai ști că e de prisos să poruncești furtunilor și valurilor să te ocolească și că singurul sprijin și singura nădejde îți sînt pînzele, cîrma și catargul cu care ai pornit de pe țărm. [...].* Odată acceptată substanța tragismului, sensul lui se anulează, se neutralizează, intrînd în rîndul fenomenelor curente și nebăgate în seamă¹⁵, *aidoma rîului ce își mînă valurile înfruntînd stîncile, aidoma copacului ce se îndoie sub vijelie, fără tentația de a-și muta rădăcinile pentru a se pune la adăpost de primejdie [...].* Îmi stăruie în minte chipul bătrînului din Rîșculița, pe care l-am lăsat răstignit lîngă mănunchiul de spete *asemenea unei statui vii înscrise pe crestele dealurilor din spatele ei*” (p. 223).

¹³ Am subliniat, în text, fragmentele în cauză.

¹⁴ Considerăm comparația poetică, în raport cu alte imagini artistice (metafora, epitetul etc.), cea mai aptă cale de echilibrare (inclusiv afectivă) a celor două paliere ale analogicului în virtutea statutului său de figură „deschisă”, permițînd un (posibil) lanț de adaosuri analogice, cu verigi generatoare de metafore, așa cum ne-o arată primul paragraf poetic subliniat.

¹⁵ Este important să observăm că, dacă la prima trecere de la un registru la altul, textele acestora au fost despărțite grafic (prin punct), la a doua trecere – o autentică alunecare – autorul le-a fuzionat (prin virgulă) într-un tot textual probând echilibrarea cumpenei.

Imaginaea statuii vii a bătrânului moț, răstignit sub povara sorții la marginea drumului de țară, desprinsă din învelișul expresiv al emoției pe care suferința în demnitate i-a trezit-o autorului, se prelinge din comparația acestuia, ca dintr-o icoană aninată în „Casa inimii” și vine să se așeze pe „drumurile răstignite” între aceleași sate ale Țării Moților, evocate de Petru Anghel:

„Mersul desculț, pe jos, prin colb și tină
Pe drumurile răstignite între sate,
Să-ți macini umbra-n liniștea divină
Ca într-o moară de eternitate.

Pe vreme rea, pe vreme bună, fără preget
cu tălpile crăpate-adânc, pînă la os,
să propovăduiești, deget cu deget,
mersul desculț, apostolesc, pe jos.”¹⁶
(*Călătoria*)

E important să observăm că, la Ștefan Munteanu, răstignitul rămâne în picioare, în poziția consacrată a demnității, în timp ce Petru Anghel își coboară osânditul de pe cruce, proiectându-l metonimic pe orizontala drumurilor încrucișate ale Golgotei sale existențiale. Rămasul în picioare, indiciu al perseverenței în demnitate, rămâne cheazășia unei șanse mult așteptate: „... din sărăcia aceasta îndelung răbdată și din suferința lui de prea multă vreme mută nu e de mirare că avea să coboare, odată și odată, din munți, Horia...” (p. 224)

Horia va veni să plătească celor care nu s-au arătat a fi „frați” cu omul munților și să-l răsplătească pe acesta pentru demnitatea păstrată în sărăcie și suferință.

Sărăcia și suferința țăranilor noștri, transfigurați prin actul creator în icoane și statui, au sfârșit prin a deveni, pe aceeași cale artistică și în aceeași viziune a eternizării lor valorice, exponate de muzeu:

¹⁶ *Antologia poeziei românești culte*, p. 670. Ni se pare semnificativ faptul că poetul, fiu de țărani ardeleni din județul Alba, a străbătut și evocat, în poeziile sale, aceleași itinerarii, geografice și sufletești, din rememorările scrisorilor lui Ștefan Munteanu.

„Vizitatori,
Nu atingeți sărăcia și tristețea
Aflați-n muzeu.
Sunt expozate originale
Ieșiți din mâna, din sufletul și din rărunchii acestui popor.
Într-o clipă de încordare și spontaneitate
Care a durat
2000 de ani”¹⁷
(Marin Sorescu, *Muzeul Satului*)

Vom observa că, la Ștefan Munteanu, țărani evocați, cu durerile lor înăbușite în demnitate, și-au găsit, în sălașul sufletesc al „Casei inimii”, un loc depozitar mult mai cald decât acela al Muzeului Satului străjuit de Sorescu.

Vom încerca, în cele ce urmează, să argumentăm această comparație, din aceeași perspectivă a sondării asociative a universului afectiv al autorului *Scrisorilor vieneze*.

Observăm, mai întâi, delicatetea soresciană față de țărani suferinzi transfigurați metonimic în exponate. „Nu-i atingeți” devine echivalent cu „Nu le faceți rău!”. Transpus în contextul dialogului cu spătarul, verbul *a atinge*¹⁸ și-ar putea găsi următoarea conversie: „Nu interacționați cu țărani noștri săraci și suferinzi căci riscați să-i umiliți!” Din această perspectivă, teama lui Sorescu ar fi identică cu cea încercată de Ștefan Munteanu după fiecare întrebare lansată și regretată pentru ireversibilitatea ei. Această perspectivă potențează frământarea disimulată a autorului și luminează, în același timp, amestecul treptat al compasiunii cu revolta.

E interesant să remarcăm faptul că revolta disimulată („Cum e posibil ca țăranul să fie atât de sărac și umilit?”), fuzionând cu sentimentul de compasiune, se îndreaptă, în cursul dialogului, chiar

¹⁷ Marin Sorescu, *Muzeul Satului, Poeme*, București, EPL, 1965.

¹⁸ Un traducător în franceză al poemului ar alege, fără ezitare, verbul *effleurer*, verb cu „delicatetea încorporată” (a atinge cu o floare). Retraducând în română versiunea franceză, am obține: „Nu-i atingeți nici măcar cu o floare!” Transpusă în scena dialogului cu spătarul moț, varianta verbală în cauză și-ar converti complementul instrumental (*cu o floare*) într-o metaforă conotând fiecare întrebare pusă moțului. Pe parcursul dialogului, floarea ar deveni, treptat, un spin, deopotrivă chinuitor pentru autor și pentru eroul său.

spre victimă. Reflectând apoi „la rece” la semnificația menajării mândriei, Ștefan Munteanu ajunge la filosofia lui Sorescu (“Nu-i atingeți pe țărani!”) dar nu se va resemna ca acesta, ci îl va chema pe Horia, deoarece țaranul sorescian de înțelepciune mioritică nu i-a liniștit sufletul. Ba mai mult, de la Horia (cu care se termină prima scrisoare) autorul lansează puntea ce-l unește, deloc întâmplător, pe eroul munților cu Cioran, prezent în Motto-ul celei de-a doua scrisori. Evocarea debutează cu revolta lui Cioran, fuzionată și ea cu o compasiune adâncă: „... în mizerie te doare vidul de umanitate, regretul că oamenii nu schimbă esențial ceea ce este în putința lor de a schimba” (p. 225). Și dacă spătarul primei scrisori nu și-a găsit frați să-l înțeleagă și să-l mântuie de suferință, țaranul călător de lângă Călățele își va găsi prietenul la care visase de multă vreme în însingurarea și alienarea sa. Prin izbânda în cauză, Ștefan Munteanu ne atrage atenția că *se poate*, ba chiar trebuie perseverat pentru găsirea „capătului bun”, a „capătului de la care trebuie pornit” (p. 230).

În acest moment al formulării îndemnului, dobândim certitudinea că teoreticianul și analistul și-a pecetluit „topirea interioară”, îndemnul său dezvăluindu-l și pe acela launtric: „Încetați a mai fi reci!”

Din această perspectivă, Sorescu rămâne un resemnat, părănd a le spune țaranilor lui: „Eu nu vă umilesc, ci vă aduc drept omagiu poezia mea despre îndurările voastre!”

Ștefan Munteanu nu s-a limitat la un simplu omagiu, ci a tranșat lupta dintre „cald” și „rece”, lupta cu sine, scoțând din muzeul sorescian exponatele și instalându-le în „Casa inimii” sale.

Pentru Ștefan Munteanu, muzeele și arhivele, aceste locuri depozitare consacrate, sunt prea sărace, prea seci, în comparație cu vatra caldă a amintirilor¹⁹: „Eu știu însă mai multe decât stă consemnat în documentele de arhivă ale defunctului imperiu. Le-am aflat din lădița de lemn a bunicii când nu au fost scrise în inimă, cum spune cronicarul. Le-am descoperit azi așezate, stratificate de multă vreme în mine” (p. 203).

„Sufletul oglinzii tremură de puritate ca un cristal limpede de gheață” spune poetul. Iar noi vom spune că sufletul amintirii tremură

¹⁹ La Ion Pillat, comoara amintirilor se regăsește în metafora „cămării de fructe”, după cum Ștefan Munteanu ne amintește că, la cronicar, ea sălășluia în „lăcrița” bunicii.

și palpită în inima caldă a autorului (dar și a cititorului) *Scrisorilor vieneze*.

Și dacă, pe toată întinderea încercării noastre portretistice, am chemat în ajutor cioburi de poeme, în chip miraculos, Ion Pillat ne-a întins, binecuvântându-ne, parcă, febrila căutare a acestora, o oglindă intactă, neștirbită, în apele căreia am descoperit, cu emoție, portretul întreg al profesorului nostru:

*Menire*²⁰

Au spus că-i rece, și n-au bănuț
Ce patimă îi clocotea în vine
Au spus că nu-i adînc, și n-au simțit
Genuile ce dorm sub limpezime

Un răsfațat al soartei l-au ținut
Cînd încordat și dur și-a dus destinul
Stăpîn pe fericire l-au crezut
Cînd pe furtuni și-a așezat seninul

E doar un om, și-a suferit și el,
Dar n-a vrut plîns și bocet de muiere,
Să fii sortit *desăvîrșirii*-i greu: (s. n.)
O cumpănă în zile de durere.

PORTRAIT IN THE MIRROR FROM POEM SHIVERS
(Abstract)

Key-words: *literature, memoirism, stylistics of the text*

The author aims at portraying the man and linguist Ștefan Munteanu as creator of literature. She starts from the volume of memoirs *Scrisori vieneze* (Viennese Letters) published by Ștefan Munteanu in 1992. Perceived by many as a severe and monochord teacher, Ștefan Munteanu reveals himself to the author as having an extremely warm and expressive "house of heart". The portrait shaped by the author is constructed with quotes from different poems written by famous Romanian and foreign poets.

AURELIA TURCU

Articol reprodus din „*Philologica Banatica*” 2010, nr. 1, cu acordul autoarei.

²⁰ Ion Pillat, *Poezii*, București, Editura pentru literatură, 1982, p. 267.